

Eusebi Ayensa

*Νικόλαος Γ. Πολίτης και Antoni Rubió i Lluch:
ιστορία μιας φιλίας*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Η μεγάλη προσφορά του Καταλανού φιλόλογου και ιστορικού Antoni Rubió i Lluch (Valladolid 1856 - Barcelona 1937) στη μελέτη της καταλανοκρατίας στην Ελλάδα τον ΙΔ΄ αιώνα είναι σ' όλους γνωστή. Καθώς εξηγεί ο ίδιος στις πρώτες σελίδες του *Διπλωματαρίου της καταλανικής Ανατολής* (*Diplomatari de l' Orient Català*) –έργο, που, με την έκδοση 700 περίπου εγγράφων για τις σχέσεις μεταξύ Καταλονίας και Ελλάδας κατά τους ΙΔ΄ και ΙΕ΄ αιώνες, αποτελεί το αποκορύφωμα της ενασχόλησής του μ' αυτή την ιστορική περίοδο–, η τυχαία ανακάλυψη του βιβλίου του Επαμεινώνδα Σταματιάδη, *Οι Καταλανοί εν τη Ανατολή* (1869), σε μια βιβλιοθήκη της Μαδρίτης ήταν καθοριστική για την απόφασή του να γίνει ιστορικός της καταλανικής Ελλάδας¹.

Καρπός της μακροχρόνιας ενασχόλησής του με την εξάπλωση του Αραγωνικού Στέμματος στην Ανατολική Μεσόγειο είναι τα 50 περίπου βιβλία και άρθρα, που εξετάζουν, επί τη βάσει συνήθως ανέκδοτου υλικού, όλες τις πλευρές εκείνης της θαυμάσιας περιπέτειας. Το ενδιαφέρον, λοιπόν, του Α. Ρουβιό για την καταλανική κυριαρχία στην Ελλάδα δεν ήταν αποκλειστικά ιστορικό. Η ύπαρξη, π.χ., τριών ελληνικών θεατρικών έργων καταλανικής θεματικής (*Ο τελευταίος κόμης των Σαλώνων* του Σπυρίδωνα Π. Λάμπρου [1870], *Ο άρχων του Ολύμπου Ιωάννης ο Καταλάνος* του Μαρίνου Κουτουβάλη [1873], και *Η δούκισσα των Αθηνών* του Κλέωνα Ραγκαβή [1905]) προκάλεσε την προσοχή του και στη μελέτη τους αφιέρωσε διάφορα άρθρα². Έτσι, λοιπόν, η επιβίωση

1. A. Rubió i Lluch, *Diplomatari de l' Orient Català (1301-1409). Col·lecció de documents per a la història de l' expedició catalana a Orient i dels ducats d' Atenes i Neopàtria*, Institut d' Estudis Catalans, Βαρκελώνη 1947, σ. XI. Αυτό το έργο επανεκδόθηκε το 2001 στη Βαρκελώνη. Στο εξής: Rubió, *Diplomatari*.

2. Βλέπε, π.χ., “Breus consideradons sugeridas per la lectura d' un drama grech”, *La Veu de Montserrat*, τόμ. IV, 49 (10 Δεκεμβρίου 1881), σ. 392-393, 50 (17 Δεκεμβρίου 1881),

της κακής φήμης των Καταλανών στην Ελλάδα –κάτι που ήδη τόνισε ο Ε. Σταματιάδης στο προαναφερθέν βιβλίο–, δεν μπορούσε να αφήσει αδιάφορο τον Α. Ρουβιό. Συμβάλλουν σ' αυτό διάφορες ιδιαίτερες συνθήκες και κυρίως η ενασχόληση του ίδιου με την ισπανική και την καταλανική λαογραφία, τόσο ως καθηγητή όσο και ως μελετητή και μεταφραστή. Πράγματι, δεν μπορούμε να ξεχάσουμε καταρχήν ότι ο Α. Ρουβιό ήταν φοιτητής, στο Πανεπιστήμιο της Βαρκελώνης, του Manuel Milà i Fontanals (1818-1884), εκδότη του *Romancerillo Catalán*, μιας από τις πιο σημαντικές συλλογές καταλανικών δημοτικών τραγουδιών του ΙΘ' αιώνα³. Και επιπλέον, τα προγράμματα, που μας έχουν σωθεί, του μαθήματος Ισπανικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας, που δίδαξε ο Α. Ρουβιό στο Πανεπιστήμιο της Βαρκελώνης, δείχνουν το μεγάλο ενδιαφέρον του για το ισπανικό δημοτικό τραγούδι⁴. Όσον αφορά στις δημοσιεύσεις του, δίπλα στις μελέτες για τα κορυφαία έργα της ισπανικής και καταλανικής λόγιας λογοτεχνίας, ο Α. Ρουβιό σ' ένα βιβλιαράκι, που πέρασε σχεδόν απαρατήρητο από την κριτική, καταπιάστηκε και με τη μετάφραση μιας συλλογής καταλανικών παραμυθιών, που μάζεψε ο λαογράφος Sebastià Farners⁵. Αλλά δεν είναι μόνο αυτά. Καθώς προκύπτει από τον κατάλογο του *Ανέκδοτου σώματος των δημοτικών τραγουδιών της Καταλονίας (Obra del Cançoner Popular de Catalunya)*, για ένα διάστημα ο Α. Ρουβιό ήταν συνεργάτης αυτού του Ιδρύματος και ασχολήθηκε με τη συλλογή και την αποστολή στα γραφεία του στη Βαρκελώνη παραλλαγών τεσσάρων τουλάχιστον δημοτικών τραγουδιών, των *La samaritana*, *L'escriveta*, *Los dalladores* και *Trato feroz*, που κατέγραψε στους πρόποδες των Πυρηναίων, στο χωριό Torre de Tamúrcia⁶.

Η έννοια της Λαογραφίας όμως για τον Α. Ρουβιό, ιστορικό στην ουσία,

σ. 398-399 και 51 (24 Δεκεμβρίου 1881), σ. 406-407· *La expedición y dominación de los Catalanes en Grecia juzgadas por los griegos*, J. Jerús, Βαρκελώνη 1883, σ. 24-32 (στο εξής: Rubió, *La expedición y dominación*)· και El record dels Catalans en la tradició popular, històrica i literària de Grècia, Curial Edicions Catalanes & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Βαρκελώνη 2001, σ. 64-66, 89-91 και 102-107 (στο εξής: Rubió, El record).

3. M. Milà i Fontanals, *Romancerillo Catalán. Canciones tradicionales*, A. Verdager, Βαρκελώνη 1882.

4. A. Rubió i Lluch, *Sumario de la historia de la literatura española*, Casa Provincial de Caridad, Βαρκελώνη 1901, σ. 32-33, κεφ. 36-37, και του ίδιου, *Programa de lengua y literatura españolas*, A. Bosch, Βαρκελώνη 1918-1919, σ. 62 και 67, μαθήματα 62 και 77.

5. *Narraciones populares catalanas recogidas por Sebastián Farnes y traducidas libremente por A(nton)í R(ubió) Ll(uch)*, Biblioteca Universal Ilustrada, Βαρκελώνη 1893.

6. J. Massot i Muntaner, *Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, Publicacions de l'Abadia do Montserrat, Βαρκελώνη 1993, τόμ. IV, τεύχ. I, σ. 23-24, 47, 113 και 255.

υπήρξε διαφορετική από εκείνη που ήταν για την αμέσως προηγούμενη γενιά, εκείνη του ρομαντισμού. Έτσι, απέναντι στο βασικά λογοτεχνικό ενδιαφέρον που παρουσίαζε η Λαογραφία για τους ρομαντικούς, ως ποιητική έκφραση της αθώας ψυχής του λαού, για τον Α. Ρουβιό αυτή είχε μια αξία κυρίως ιστορική, ως μάρτυρας μιας σειράς εθίμων και παραδόσεων, που έβρισκαν σ' εκείνη το τελευταίο τους καταφύγιο. (Στο δημοτικό τραγούδι) –σημείωνε ο Α. Ρουβιό σ' ένα αφιέρωμα στον καθηγητή του Manuel Milà i Fontanals– *διατηρείται η ιερή φλόγα του άλλοτε, ο ήχος των αγαπημένων φωνών που έρχονται από τον τάφο, η θύμηση των υγιών παραδοσιακών εθίμων, που από μέρα σε μέρα εξαφανίζει ο μαρασμός του κοσμοπολιτισμού*⁷. Σ' αυτά τα συμφραζόμενα δεν είναι παράδοξο να ανέτρεχε ο Α. Ρουβιό στην ελληνική Λαογραφία, για να βρει σ' αυτήν την επιβίωση της έκπληξης, που προκάλεσαν στην ψυχή του λαού τα κατορθώματα των Καταλανών Αλμογαβάρων τον ΙΔ' αιώνα.

Μια πρώτη και βασική πηγή πληροφοριών για τον Α. Ρουβιό ήταν η ελληνική και ξένη βιβλιογραφία για το θέμα. Δίπλα λοιπόν, σε άρθρα και βιβλία γενικού κάπως περιεχομένου, όπως η μονογραφία του Ε. Σταματιάδη, που αναφέραμε προηγουμένως ή ένα άρθρο του Σπ. Λάμπρου με τον τίτλο «Εθνικά ύβρεις»⁸, ο Α. Ρουβιό άντλησε πολλές πληροφορίες για την κοινή σημασία και φήμη της λέξης «Καταλανός» στη Θεσσαλία και την Κεντρική Ελλάδα από τοπικές συλλογές και ιστορικά εγχειρίδια, όπως εκείνα του Γ. Κωνσταντινίδη, του Ι. Βορτσέλα και του Ν. Γιαννόπουλου⁹ ή, αντίθετα, διέδωσε στην πατρίδα του την είδηση της έλλειψης παραδόσεων σχετικών με τους Καταλανούς στο Άγιον Όρος, που εξέθεσε για πρώτη φορά στις αρχές του περασμένου αιώνα ο ιστοριοδίφης Κοσμάς Βλάχος στο περίφημο βιβλίο του *Η χερσόνησος του Αγίου Όρους Άθω και αι εν αυτή μοναί και οι μοναχοί πάλαι τε και νυν* (Βόλος 1903, σ. 58-59). Τελικά, τους υβριστικούς στίχους για τους Καταλανούς:

*Α' βουλνθείς να μ' αρνηθείς και να μ' αλησμονήσεις,
εις την Τουρκίαν, στα σίδερα, πολλά ν' αγανακτήσεις,
σε τούρκικα σπαθιά σε ιδώ, σε Καταλάνου χέρια,*

7. A. Rubió i Lluch, *Manuel Milà i Fontanals. Notes biogràfiques i crítiques*, Ed. Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, Βαρκελώνη 1918, σ. 59.

8. Σ. Π. Λάμπρος, «Εθνικά ύβρεις», *Εστία* (1895), σ. 154-156.

9. Γ. Κωνσταντινίδης, *Ιστορία των Αθηνών από Χριστού γεννήσεως μέχρι του έτους 1821*, Εστία, Αθήνα 1894, 2η έκδοση, σ. 333-334, 374 και 410· Ι. Γ. Βορτσέλας, *Φθιώτις η προς νότον της Όθρυος, ήτοι απάνθισμα ιστορικών και γεωγραφικών ειδήσεων από των αρχαιολόγων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Παπασπύρος, Αθήνα 1907, σ. 310· και Ν. Ι. Γιαννόπουλος, *Οι δύο Αλμυροί και ο νυν*, Εστία, Αθήνα 1904, σ. 17.

που ανέφερε ο Α. Ρουβιό σε δυο εργασίες¹⁰, τους δανείστηκε από τη γνωστή δίγλωσση συλλογή του Émile Legrand, *Recueil de chansons populaires grecques* (Παρίσι 1874, σ. 376).

Για να δείξει όμως την εντύπωση που άφησαν οι Καταλανοί Αλμογάβαροι στην ελληνική ψυχή για πέντε τουλάχιστον αιώνες, ο Ρουβιό δεν περιορίστηκε μόνο στη μελέτη της ελληνικής βιβλιογραφίας για το θέμα, αλλά σε δυο ευκαιρίες διεξήγαγε επιτόπια έρευνα στην Ελλάδα, στην Υπάτη και στην Άμφισσα πιο συγκεκριμένα, δύο σημαντικές πόλεις του καταλανικού δουκάτου των Νέων Πατρών. Πράγματι, το 1909 ο Καταλανός βυζαντινολόγος έκανε το τρίτο και τελευταίο του ταξίδι στην Ελλάδα, για να μελετήσει επί τόπου τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, που υπήρχαν στην ηπειρωτική Ελλάδα από το πέρασμα των Καταλανών τον ΙΔ΄ αιώνα. Ως αποτέλεσμα των ιστορικών και αρχαιολογικών του ερευνών, ο Α. Ρουβιό έγραψε το περίφημο άρθρο “Els castells Catalans de la Grècia continental” («Τα καταλανικά φρούρια της ηπειρωτικής Ελλάδος»), δημοσιευμένο καταλανιστί στη Βαρκελώνη το 1908¹¹ και μεταφρασμένο στα ελληνικά τέσσερα χρόνια μετά από τον ιατρό και φίλο του Γ. Ν. Μαυράκη¹². Παράλληλα όμως ο Α. Ρουβιό δεν έχασε την ευκαιρία να πληροφορηθεί για τη φήμη των Καταλανών, που είχε απομείνει στις πόλεις που επισκεπτόταν. Έτσι, καθώς σημείωσε ο συνάδός του σ' εκείνη την αποστολή, ο φοιτητής και φίλος του Ramon d'Alós Moner, σ' ένα ημερολόγιο, που είδε το φως της δημοσιότητας στη Βαρκελώνη το 1911 με τον τίτλο *Impressions d'un viatge a la Grècia* (Εντυπώσεις ενός ταξιδιού στην Ελλάδα): Μετά από την επίσκεψη μας στα ερείπια του καταλανικού φρουρίου (της Υπάτης), μας περιμένουν στο χωριό τέσσερεις δάσκαλοι, ειδοποιημένοι για τον ερχομό μας από γράμμα του συγγραφέα κ. Λάμπρου. Μας δείχνουν το παρεκκλήσι της Αγίας Σοφίας, που διατηρεί ακόμα κάποια λείψανα μιας βυζαντινής εκκλησίας, και το πιο σημαντικό του Αγίου Νικολάου, όπου φυλάσσεται, ως πολύτιμος θησαυρός, ένα αντίγραφο ενός καταλόγου επισκόπων της Υπάτης του ΙΖ' αιώνα. Οι δάσκαλοι πληροφορούν επίσης τον κ. Ρουβιό ι Λιουκ για ό,τι ξέρουν σχετικά με τους Καταλανούς κατά τις δημοτικές παραδόσεις¹³. Μη ικανοποι-

10. Α. Rubió, *La expedición y dominación*, σ. 17-18, και *El record*, σ. 56.

11. Α. Rubió, “Els castells Catalans de la Grècia continental”, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, τόμ. ΙΙ (1908), σ. 364-425.

12. Α. Ρουβιό, *Περί των καταλανικών φρουρίων της ηπειρωτικής Ελλάδος*, Εστία, Αθήνα 1912. Αυτό το βιβλίο επανεκδόθηκε το 1991 στην Αθήνα από τις εκδόσεις Κουλτούρα με εισαγωγή του Κ. Ι. Κοτσίλη.

13. Ramon d'Alós Moner, *Impressions d'un viatge a la Grècia*, L'Avenç, Βαρκελώνη 1911, σ. 47. Στο εξής: D'Alós - Moner, *Impressions*.

νηείς, απ' ό,τι φαίνεται, με τις πληροφορίες που του έδωσαν οι τέσσερεις δάσκαλοι, ο Α. Ρουβιό παρήγγειλε στον Υπαταίο δάσκαλο Γ. Παπαναστάσιο μια σύντομη σφυγμομέτρηση για το θέμα της υβριστικής φήμης των Καταλών στη δημοτική ποίηση και στη Λαογραφία της περιοχής. Μετά από μερικούς μήνες, σ' ένα γράμμα με ημερομηνία 29 Δεκεμβρίου του 1909 που πρόσφατα βρέθηκε στο προσωπικό αρχείο του Α. Ρουβιό στη Βαρκελώνη, ο Γ. Παπαναστάσιος πληροφορεί τον Καταλανό βυζαντινολόγο ότι η τελευταία γενιά διατηρούσε ακόμα κατάρες και υβριστικές εκφράσεις για τους Καταλανούς, όπως *Αυτός είναι Κατιλάνος, Άφες αυτόν! Κατιλάνος έστιν ή Διάβασε, σκυλί Κατιλάνο*¹⁴.

Στην Άμφισσα (τα παλιά Σάλωνα) συναντάμε την ίδια διαδικασία. Εκεί πληροφοριοδότης ήταν ο γιατρός Αλέξανδρος Στουρνάρας, ο οποίος συνόδευσε τον Α. Ρουβιό και τον φοιτητή του στο, ακόμα και σήμερα, εντυπωσιακό κάστρο της και τους διηγήθηκε μερικές παραδόσεις για τη δυστυχημένη Καταλανή κόμισσα των Σαλώνων, την Ελένη Καντακουζηνή, και την όμορφη κόρη της, τη Μαρία Φρεδερίκ, που έπεσαν με προδοσία στα χέρια του σουλτάνου Βαγιαζίτ Β' το 1394, μια ιστορία που βρίσκεται στη βάση του θεατρικού έργου του Σπ. Π. Λάμπρου, *Ο τελευταίος κόμης των Σαλώνων*¹⁵.

Χωρίς καμία αμφιβολία όμως η σημαντικότερη πηγή πληροφοριών για τον Α. Ρουβιό υπήρξε η αλληλογραφία του με τον Νικόλαο Γ. Πολίτη, που κράτησε περισσότερο από 15 χρόνια, από το 1882 έως το 1900. Τα γράμματα τους, 15 συνολικά (10 του Α. Ρουβιό προς τον Ν. Πολίτη και 5 του Ν. Πολίτη προς τον Α. Ρουβιό), σώζονται στο αρχείο Ρουβιό στη Βαρκελώνη και στο Ιστο-

14. Γι' αυτό το γράμμα και γενικά για την επίσκεψη του Α. Ρουβιό στην Υπάτη, στις 26 Ιουνίου του 1909, παραπέμπουμε τον αναγνώστη στη μελέτη του *El record*, σ. 67-68, VT και στα άρθρα μας «Στα χνάρια του Antoni Rubió i Lluch», περιοδ. *Υπάτη*, τεύχ. 33-36 (1995-1996), σ. 55-59, και «Η παλιά Φθιώτιδα και ο Παρνασσός με τα μάτια ενός Καταλανού ταξιδιώτη των αρχών του αιώνα», *Υπάτη*, τεύχ. 37-41, (1997-1999), σ. 15-20.
15. Καθώς εξηγεί ο Ραμόν δ' Αλός: *Το πρωί ανεβήκαμε στο καταλανικό κάστρο, που ήταν ο σκοπός της εκδρομής μας στην Άμφισσα. Ενώ ο κ. Röhrer, ο φωτογράφος, έκανε τη δουλειά του (...), παρουσιάζεται απότομα ο genius loci του χωριού, ο κ. Στουρνάρας, γιατρός, που επί τρεις ώρες μας έκανε επίδειξη των γνώσεων του σχετικά με το κάστρο, την Άμφισσα και τη Λαογραφία του τόπου*, D'Alòs-Moner, *Impressions*, σ. 49-50. Για την επίσκεψη του Α. Ρουβιό και του Ραμόν δ' Αλός στην Άμφισσα μπορεί να δει κανείς το άρθρο μας «Η Φωκίδα στο έργο του Καταλανού ταξιδιώτη Ramon d'Alòs Moner», *Φωκικά Χρονικά*, τεύχ. 7-8 (1999), σ. 155-158. Ο Α. Ρουβιό χρησιμοποίησε εκτενέστατα τις πληροφορίες που του έδωσε ο Α. Στουρνάρας στις εργασίες "Tradicions sobre la caiguda del comtat català de Salona", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, τόμ. 20, τεύχ. 183, (Απρίλιος 1910), σ. 117-120, και τεύχ. 184, (Μάιος 1910), σ. 144-150, και *El record*, σ. 93-107.

ρικό Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη στην Αθήνα. Αν και το περιεχόμενο τους είναι ποικίλο και μερικά απ' αυτά δεν είναι τίποτε άλλο παρά σύντομες παρουσιάσεις φίλων ή γράμματα ευχαριστίας για την αποστολή κάποιου βιβλίου, οι συζητήσεις πάνω σε θέματα Λαογραφίας κυριαρχούν. Έτσι, στα δυο τελευταία τους γράμματα (της 24ης Μαρτίου του 1900 εκείνο του Ν. Πολίτη και της 2ης Απριλίου η απάντηση του Α. Ρουβιό), ο δεύτερος εξηγεί στον πατέρα της ελληνικής Λαογραφίας την ακριβή σημασία της καταλανικής λέξης «gererut» («καμπούρης»), άγνωστης στον Ν. Πολίτη, που βρίσκεται στην καταλανική παροιμία *Dels pecats dels pares els fills ne van gereruts* (Από τις αμαρτίες των γονιών οι γιοι περπατούν καμπούρηδες). Από την πλευρά του ο Νικόλαος Πολίτης διαβίβασε στον Α. Ρουβιό μια σειρά πολύτιμων εκφράσεων και παραδόσεων για τους Καταλανούς στην Ελλάδα – τα περισσότερα αδημοσίευτα ακόμα και σήμερα στη χώρα του –, που αποτελούν σίγουρα την πιο πλούσια προσφορά στο θέμα της επιβίωσης της κακής φήμης των Καταλανών στην ελληνική Λαογραφία.

Για τους σκοπούς της έρευνάς μας, το πιο ενδιαφέρον ντοκουμέντο είναι το πρώτο γράμμα του Ν. Πολίτη προς τον Α. Ρουβιό, που φέρει ημερομηνία 28 Ιουλίου του 1882 και που αποτελεί την απάντηση σ' ένα προηγούμενο γράμμα του Α. Ρουβιό, που δεν μας έχει σωθεί, στο οποίο ο Καταλανός βυζαντινολόγος ρωτούσε, προφανώς, τον Έλληνα λόγιο για λαογραφικά τεκμήρια σχετικά με τους Καταλανούς στην Ανατολική Μεσόγειο και για την ύπαρξη δημοτικών παραδόσεων, που να μας επιτρέπουν να υποστηρίξουμε την καταλανική προέλευση της περίφημης «Παναγίας των Καταλανών» ή «Madonna Catalana», μίας τοιχογραφίας του ΙΕ' αιώνα που βρέθηκε στην εκκλησία του Αγίου Ηλία του Σταροπάζαρου στην Αθήνα και που εκτίθεται σήμερα στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο της Αθήνας (βλ. εικ. 1 και Παράρτημα, σ. 1159). Αν και ο Ν. Πολίτης δεν μπόρεσε να δώσει στον Α. Ρουβιό καμία καινούρια πληροφορία για την «Παναγία των Καταλανών», παρόλο που ρώτησε σχετικά τον Δημήτριο Γ. Καμπούρογλου, έντριβέστατον –καθώς έλεγε ο ίδιος– *περί την νεωτέραν ιστορίαν της Αττικής*, προσθέτοντας ταυτόχρονα ότι *λέγουσιν δ' αυτήν καταλανικὴν οὐχὶ ἡ παράδοσις, ἀλλ' οἱ καλλιτέχναι διὰ τὸν τρόπον αὐτῆς διαφέροντά πως τοῦ βυζαντινοῦ*¹⁶, επιβεβαίωσε στον

16. Γι' αυτή την «Παναγία των Καταλανών», για την οποία δεν υπάρχει σήμερα σχεδόν καμία αμφιβολία ότι πρόκειται για ιταλικό έργο, καθώς δείχνουν τα αρχικά F. A. (Francesco Acciajuoli, Δούκας των Αθηνών από 1441 ως 1460) και L. S. (Lorenzo Spinola, ευγενής), μπορεί να δει κανείς Δ. Γ. Καμπούρογλους, *Αἱ παλαιαὶ Αῑθῑναι*, τυπ. Γ. Ι. Βασιλείου, Αθήναι 1922, σ. 144-146· ο ίδιος, *Μελέται καὶ ἐρευναι*, Εστία, Αθήναι

Α. Ρουβιό ότι τα ίχνη του κατά των Καταλάνων μίσους, τα διατηρούμενα μέχρι του νυν παρά τω λαώ, δεν περιορίζονται εις μόνα τ' αναφερόμενα εν τη ιστορική πραγματεία του Σταματιάδου και εν τη κατάρα του παρά Legrand δημοτικού άσματος. Έτσι, λοιπόν, η λέξις «Καταλάνος» –προσθέτει ο Ν. Πολίτης– θεωρείται δεινή ύβρις προς άνδρας σκληρούς και βαρβάρους εν Αθήναις· «γιντί Καταλάνος» λέγουσιν υβρίζοντα τ' αττικά γραΐδια. Και αλλαχού δε της Ελλάδος, αλλ' ουχί συνήθως, ακούεται η ύβρις αύτη. Εν Μεσσηνία και Λακωνία καλούσι «Καταλάναν» την αρρενωπόν, υψηλήν, παχειάν, αλλά δυσειδή γυναίκα. Τας τοιαύτας, άμα τύχωσιν ευειδείς, επικαλούσιν «Αμαζόνas». Σχετικά με τη χρησιμοποίηση του ονόματος «Καταλάνος» ως επωνύμου στη Μάνη, ο Ν. Πολίτης στο ίδιο γράμμα διηγείται το εξής περίεργο ανέκδοτο: Μανιάτης αποδημών έμαθεν επιστρέψας εις την πατρίδα του ότι το κατά την απουσίαν του γεννηθέν τέκνον αυτού βαπτισθέν ωνομάσθη Πέτρος. Ο Μανιάτης, αγνοών το ασύνηδες εν τη επαρχία του όνομα εκείνο, ηγανάκτησε σφόδρα κατά του αναδόχου και ανέκραξε· «Τι Πέτρο μου πώβγαλε και μου το πέτρωσε το παιδί!, γλήγορα να μου το ξεπετρώσθ! Νή Γερακάρο, νή Κατελάνο!». Ηθελε δηλαδή –εξηγεί ο Ν. Πολίτης– να ονομασθή το τέκνον του ή Γερακάρος (Ιερακάριος) ή Καταλάνος, διότι αμφότερα εισίν ονόματα συνηθέστατα και τιμώτατα, εκείνο μεν ως ενθυμίζον βυζαντινόν αξίωμα, τούτο δε ως εμφανίζον ανδρείαν και ευγένειαν. Εν Μάνη –τελειώνει ο Ν. Πολίτης– απαντά προσέτι το Καταλάνος και ως όνομα επίθετον, αλλά τούτο σπανιώτερον.

Ένα μήνα μετά, στις 2 Σεπτεμβρίου του 1882 δηλαδή, ο Α. Ρουβιό απάντησε στο γράμμα του Ν. Πολίτη ευχαριστώντας τον για τις πολύτιμες πληροφορίες που του είχε δώσει και ζητώντας του να του εξηγήσει την ακριβή σημασία των λέξεων «γιντί» και «Γερακάρος», αγνώστων σ' αυτόν. Με την ευκαιρία ο Καταλανός λόγιος επέμενε στο ζήτημα της καταλανικής προέλευσης της «Παναγίας των Καταλανών» και ζήτησε από τον συνάδελφο του τη γνώμη του γύρω από τη λαογραφική βάση του θεατρικού έργου του Μαρίνου Κουτουβάλη, Ο άρχων του Ολύμπου Ιωάννης ο Καταλάνος, την υπόθεση του οποίου, καθώς έλεγε ο συγγραφέας στην εισαγωγή, ηρύσθην εξ' επιστολής γραφείσας με αίμα και δάκρυα, ούτως ειπείν, υπό τίνος χρονογράφου Θετταλού¹⁷.

1923, σ. 25-33· Γ. Γ. Λαδάς, «Ο Άγιος Ηλίας του Σταροπάζαρου, ο Άγιος Λεόντιος ο Αθηναίος και η "Madonna Catalana"», Συλλέκτης, τόμ. Α', (1947-1951), σ. 6-9 και S. Sinos, "Die sogenannte Kirche des Hagios Elias zu Athen", Byzantinische Zeitschrift, τόμ. 64 (1971), σ. 35-36.

17. Μ. Κουτουβάλης, Ο άρχων του Ολύμπου Ιωάννης ο Καταλάνος, 1873, χωρίς σελιδαρίθμηση.

Στην απάντησή του, της 24ης Σεπτεμβρίου του 1882, ο Ν. Πολίτης, αν και δεν έδωσε καινούριες πληροφορίες στον Α. Ρουβιό για το θέμα της απήχησης της κακής φήμης των Καταλανών στην ελληνική Λαογραφία, του εξήγησε τη σημασία των δύο λέξεων («γιντί» και «Γερακάρος»), ακατανόητων γι' αυτόν, που δεν τις είχε βρει, καθώς ομολογούσε ο ίδιος, στο Λεξικόν ελληνο-γαλλικόν του Άγγελου Βλάχου, το μόνο που, απ' ό,τι φαίνεται, είχε στη διάθεσή του. Σχετικά με το θέμα της προέλευσης της τοιχογραφίας της «Παναγίας των Καταλανών», που δεν απέκλειε ο Α. Ρουβιό να ήταν και Κατελάνα, ο Ν. Πολίτης, αυτή τη φορά, του απάντησε κατηγορηματικά: τόσο τα οικοδόμημα, που έμοιαζαν με εκείνα μερικών οικογενειών φραγκικής καταγωγής της Νάξου, όσο η εικόνα της Παναγίας, αναμφίβολο δημιούργημα φραγκικής τέχνης, και εκείνη του Ιησού, καθαρά βυζαντινή, μας κάνουν να απορρίψουμε, έλεγε ο Ν. Πολίτης, τη γνώμη ότι η εικὼν εγράφη υπό Καταλάνου ή ανήκεν εις Καταλάνους. Όσον αφορά στο θεατρικό έργο του Μαρίνου Κουτουβάλη, που τόσο ενδιέφερε τον Α. Ρουβιό, ο Ν. Πολίτης περιορίστηκε για την ώρα να σημειώσει ότι ούτε ο ποιητής ούτε οι πηγαί αυτού φαίνονται άξιοι πολλής πίστεως, υποσχόμενος, όμως, στον Καταλανό συνάδελφό του, όπως τελικά έκανε, να του δώσει περισσότερες πληροφορίες σε άλλη ευκαιρία.

Το θέμα της ονοματολογίας – της χρήσης δηλαδή της λέξης «Καταλανός» ως κυρίου ονόματος ή επωνύμου – φαίνεται να απασχολούσε ιδιαίτερα τον Καταλανό βυζαντινολόγο, γιατί σ' αυτό είναι αφιερωμένο σχεδόν αποκλειστικά το τρίτο γράμμα του Νικόλαου Πολίτη, που απαντά σε μια προηγούμενη επιστολή του Α. Ρουβιό της 23ης Δεκεμβρίου του 1882, γραμμένη στα ελληνικά – οι περισσότερες είναι στα γαλλικά –, στην οποία ο Καταλανός ιστορικός ρωτούσε τον Έλληνα λαογράφο αν υπήρχαν στην Ελλάδα οικογένειες καταλανικής καταγωγής και ποια ήταν τα ονόματά τους. Ο Ν. Πολίτης ανταποκρίθηκε όπως πάντα στις ερωτήσεις του Α. Ρουβιό και, παρόλο που παραδεχόταν ότι τίποτα δεν ήταν γνωστό για τη διάσωση οικογενειών καταλανικής καταγωγής στην Ελλάδα, εξαιτίας του γεγονότος ότι, εκτός από την Κρήτη και μερικά άλλα νησιά του Αιγαίου, στις άλλες περιοχές της Ελλάδος οι οικογένειες δεν διατηρούσαν – σύμφωνα με τα λεγόμενά του – *παλαιάς περί της ιστορίας αυτών παραδόσεις*, πληροφορήθηκε για την ύπαρξη στην πατρίδα του οικογενειών με το επώνυμο «Καταλάνος». Γι' αυτό τον σκοπό η Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, της οποίας ο ίδιος ήταν γραμματέας, ζήτησε πληροφορίες μέσω των εφημερίδων. Τα αποτελέσματα αυτής της περιέργης σφυγμομέτρησης τα διαβίβασε ο Ν. Πολίτης στον Α. Ρουβιό στο γράμμα που μας απασχολεί. Ενδεικτικά παραθέτουμε τις πρώτες παραγράφους:

Εν Σμύρνη υπάρχει οικογένεια φέρουσα το όνομα Καταλάνος, ης αρχηγός είναι ο κ. Ιωάννης Καταλάνος, αρτοποιός εν τη συνοικία Φασουλά. Υποτίθεται ότι κατάγεται εκ Μάνης της Λακωνίας. Ετέρα οικογένεια υπάρχει εν Νισύρω, νήσω του Αιγαίου πελάγους. Ταύτης μέλη τινά διατρίβουσιν εν Κωνσταντινούπολει. Άγνωστον πόθεν έλκει την καταγωγήν, θεωρείται όμως υπό των εντοπίων ως ξένη, ήτοι εξ άλλου μέρους της Ελλάδος ελθούσα. Εν Αιγίω της Αχαΐας η Γεώργιος ο Καταλάνος, παλληκαράς καταδικασθείς επί φόνω, αλλά και ο πατήρ αυτού, φιλήσυχος άνθρωπος, εκαλείτο Καταλάνος, ώστε το όνομα δεν φέρει διά την σκληρότητα και κακουργίαν αυτού.

Ο Α. Ρουβιό δεν απόρριψε ούτε μια λέξη απ' όσα του είπε ο Πολίτης και τα εξέθεσε όλα, μεταφρασμένα στα ισπανικά, σ' ένα παράρτημα της μελέτης του *Η εκστρατεία και η κυριαρχία των Καταλανών στην Ανατολή κατά την κρίση των Ελλήνων (La expedición y dominación de los catalanes en Oriente juzgadas por los griegos)*, με τον τίτλο «Υπάρχουν στην Ελλάδα οικογένειες, που να θεωρούνται πως κατάγονται από τους Καταλανούς, που έλαβαν μέρος στην εκστρατεία;» («Existen en Oriente familias consideradas como descendientes de los expedicionarios catalanes?»)¹⁸.

Μετά από μια επιστολή του Α. Ρουβιό στις 12 Μαρτίου του 1882, που δεν βρήκε απάντηση, ο Καταλανός λόγιος επέμεινε στο θέμα της ονοματολογίας σε άλλο γράμμα του, της 28ης Απριλίου του 1883, ζητώντας από τον Ν. Πολίτη να του διαβιβάσει όσες καινούριες πληροφορίες για το θέμα είχε πάρει εν τω μεταξύ –μετά από το προηγούμενο γράμμα του Ν. Γ. Πολίτη, δηλαδή– η Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος (*vous rendez me rendre un grand service –έλεγε ο Ρουβιό– en me communiquant tous les renseignements que depuis votre dernière lettre ait reçus la Société Ethnologique et Historique de Grèce*). Παρόλο που στην απάντησή του, της 20ής Μαΐου του 1883, ο Ν. Πολίτης ομολογούσε ότι άλλαι πληροφορίες περί του ονόματος Καταλάνος δεν εστάλησαν τη Εταιρεία, συμπλήρωσε τις παλιές του πληροφορίες με την είδηση ότι σ' ένα επιστολάριο, δημοσιευμένο στη Φλωρεντία το 1754, αναφέρεται ένας Διονύσιος Καταλάνος, επίσκοπος στα Κύθηρα το 1609. Το ζήτημα των ιστορικών και λογοτεχνικών πηγών του δράματος του Μ. Κουτουβάλη *Ο άρχων του Ολύμπου Ιωάννης ο Καταλάνος*, για το οποίο ο Α. Ρουβιό, όπως είπαμε προηγουμένως, είχε ήδη ρωτήσει τον Ν. Πολίτη σε μια

18. Rubió, *La expedición y dominación*, σ. 113-115.

από τις πρώτες του επιστολές, αυτή της 2ης Σεπτεμβρίου του 1882, βρήκε σ' αυτό το γράμμα την τελική του λύση. Πράγματι, κατά τον Ν. Πολίτη, «Η υπόθεση του δράματος του Κουτουβάλη, *Ο αρχών του Ολύμπου* ελήφθη εκ παραδόσεως αναγραφομένης εν τω συγγράμματι του L. Heuzeu, *Le mont Olympe et l'Acarnanie*, Paris (1860). Ούτος και άλλας τινάς παραδόσεις αναφέρει περί των Ισπανών εν Ελλάδι».

Όλα αυτά τα παραδείγματα δείχνουν πολύ καθαρά τον καθοριστικό ρόλο που έπαιξε ο Νικόλαος Γ. Πολίτης στη διάδοση στην Καταλονία των λαογραφικών μαρτυριών των εμπνευσμένων στην Ελλάδα από το μίσος αλλά και τον θαυμασμό για τους Καταλανούς. Η σχέση του Ν. Γ. Πολίτη και του Α. Ρουβιό, όμως, δεν έμεινε μόνο στο επίπεδο μιας ψυχρής επιστημονικής συνεργασίας. Διαβάζοντας προσεχτικά τις επιστολές τους, παρατηρούμε ότι η σχέση μεταξύ τους έφθασε στα όρια μιας ειλικρινούς φιλίας, όπως δείχνουν, π.χ., οι προσπάθειες του Ν. Γ. Πολίτη, γραμματέως της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, να γίνει ο Α. Ρουβιό μέλος αυτού του επιστημονικού ιδρύματος¹⁹ και η εμπιστοσύνη, με την οποία ο Ρουβιό ζήτησε τη μεσολάβηση του για να έλθει σε επαφή με τον Δημήτριο Καμπούρογλου, Διευθυντή τότε της Εθνικής Βιβλιοθήκης²⁰, ή του σύστησε τον φίλο του Baltasar de Bacardí, Καταλανό αρχαιολόγο και συγγραφέα, *une des personnes les plus connues à Barcelonne et par ses propres mérites et par sa position sociale* – έλεγε ο ίδιος –, *désireux de connaître votre charmante patrie et surtout les monuments et beautés artistiques de la fameuse Athènes*²¹.

Πριν να κλείσουμε την εισήγησή μας πρέπει να αναφερθούμε σύντομα στο ζήτημα αν οι δύο λόγιοι γνωρίστηκαν ποτέ προσωπικά. Οι επιστολές και τα γραπτά τους δεν ρίχνουν κανένα φως σ' αυτό το ζήτημα, αλλά δεν μπορούμε να απορρίψουμε την υπόθεση ότι συναντήθηκαν κάποια φορά στην Αθήνα σε κάποιο από τα τρία ταξίδια που έκανε ο Ρουβιό στην Ελλάδα. Στο πρώτο, το 1895, ο Καταλανός βυζαντινολόγος, που πάντα είχε ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα με την όρασή του, έπαθε μια αποκόλληση του αμφιβληστροειδούς στο ένα μάτι, πράγμα που δεν του επέτρεψε, καθώς έλεγε ο ίδιος, να χαρεί τη θέα της Ακρόπολης και του Παρθενώνα. Κατά την ανάρρωσή του στην Αθήνα, πολλοί φίλοι τον επισκέφτηκαν και του συμπαραστάθηκαν στη δύσκολη αυτή στιγμή, αν και δεν αναφέρει πουθενά ο Α. Ρουβιό τα ονόματά

19. Επιστολή της 28ης Απριλίου του 1883 (Αρχείο Μουσείου Μπενάκη).

20. Επιστολή της 15ης Ιουλίου του 1883 (Αρχείο Μουσείου Μπενάκη).

21. Επιστολή της 3ης Μαρτίου του 1884 (Αρχείο Μουσείου Μπενάκη).

τους. Δεκατέσσερα χρόνια μετά, το καλοκαίρι του 1909, επισκέφτηκε για τρίτη φορά την Ελλάδα για να μελετήσει επί τόπου, καθώς είπαμε προηγουμένως, τα κατάλοιπα της καταλανικής κυριαρχίας στην ηπειρωτική Ελλάδα, τα επιβλητικά κάστρα, δηλαδή της Άμφισσας, της Λειβαδιάς, της Λαμίας και άλλων σημαντικών πόλεων του Δουκάτου των Αθηνών και των Νέων Πατρών. Στον ερχομό και στην αναχώρησή του από την Ελλάδα πέρασε συνολικά γύρω στον ένα μήνα στην Αθήνα, επισκεπτόμενος τους παλιούς του φίλους και τις εταιρείες, των οποίων ήταν μέλος, όπως η Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος και Ο Φιλολογικός Σύλλογος *Παρνασσός*. Ο ίδιος ο Α. Ρουβιό, στην εισαγωγή στο *Διπλωματάριον της Καταλανικής Ανατολής*, και ο συνοδός του σ' εκείνο το ταξίδι, ο Ραμόν δ' Αλός-Μονέρ, στα απομνημονεύματά τους, αναφέρουν ρητά τα ονόματα του γιατρού Γεωργίου Μ. Μαυράκη, μεταφραστή μερικών εργασιών του Ρουβιό στα ελληνικά, που τους συνόδευσε σε πολλές επισκέψεις στην πρωτεύουσα και τα προάστια της, του Κυπαρισσίου Στεφάνου, πρύτανη του Πανεπιστημίου, που τους κάλεσε στο σπίτι του στην Κηφισιά, του Κωνσταντίνου Ράδου, Γραμματέα της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, που έδειξε στους δύο διακεκριμένους επισκέπτες το Νέο Φάληρο, του Ιωάννου Σβορώνου, Διευθυντή του Νομισματικού Μουσείου, και του καθηγητή του Πανεπιστημίου Σπυρίδωνα Π. Λάμπρου, που, χάρι στην υψηλή του θέση, τους εξασφάλισε, με συστατικές επιστολές, το ταξίδι τους στην ενδοχώρα²². Τίποτα δεν μας λένε όμως, ούτε ο Ρουβιό ούτε ο Δ' Αλός, για τον Ν. Γ. Πολίτη. Η μελέτη του αρχείου Ρουβιό και του αρχείου Πολίτη σίγουρα θα έδινε απάντηση σ' αυτό και πολλά άλλα ερωτήματα, που αφορούν τη σύγχρονη πολιτισμική ζωή των δύο χωρών μας, της Ελλάδος και της Καταλονίας, που μοιράζονται τόσα χρόνια της ιστορίας τους.

22. Βλέπε Rubió, *Diplomatari*, σ. XXVIII - XXIX· και D'Alós-Moner, *Impressions*, σ. 11-36. Γι' αυτό το ταξίδι μπορεί επίσης να βρει κανείς μερικές χρήσιμες πληροφορίες στη μελέτη του αείμνηστου νεοελληνιστή Α. Ε. Solà, *Antoni Rubió i Lluç, bizantinista i grecista*, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Βαρκελώνη 1988, σ. 33-35.

«Παναγία των Καταλανών» ή «Madonna Catalana». Φωτογραφικό Αρχείο Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου, αρ. ευρετηρίου ΒΧΜ 1111.

SOMMAIRE

Eusebi Ayensa

N. G. Politis et A. Rubió i Lluch: histoire d'une amitié

L'objectif de ce travail est celui d'étudier la correspondance scientifique entre le folkloriste grec Nikolaos G. Politis (1852-1921) et l'historien catalan Antoni Rubió i Lluch (1857-1936). Cette correspondance, qui se conserve dans l'Archive Rubió de Barcelone (5 lettres de Politis à Rubió) et dans l'archive Benaki d'Athènes (11 lettres de Rubió à Politis) est inédite presque dans sa totalité et s'étend de 1882 jusqu'à 1900. Dans ses lettres, Rubió, qui s'avait déjà intéressé par le folklore catalan dans ses leçons à l'Université de Barcelone et dans quelques travaux scientifiques, s'adresse à Politis par lui remercier l'envoi de quelque monographie folklorique ou par connaître la survivance du mot "Catalan" dans le folklore grec, comme souvenir de la présence des *almogàvers* catalans dans les ducats d'Athènes et de Néopatrie pendant le XIVème siècle. Politis, de son côté, informe Rubió sur l'existence de traditions autour des catalans dans le folklore grec ou consulte en quelque occasion à Rubió le signifiat de certains mots catalans qu'il trouve dans des proverbes et d'autres traditions populaires. De tout ce matériel épistolaire, les notices de Politis sur le signifiat du mot "Catalan" à la région de Mani comme synonyme d'homme fort et courageux et ses informations sur l'origine pas catalane, à son avis, de la peinture murale connue comme la "Madone Catalane" de l'église athénienne du Prophète Ilias, sont peut-être les plus intéressantes. Il faut ajouter aussi que toutes ces lettres constituent un très bon exemple des étroites relations qu'eut Politis pendant toute sa vie avec les plus célèbres folkloristes, philologues et historiens de son époque.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ